

Вікторія Вершина

ОБРАЗ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ ІВАНА ІЛЬІНА

Стаття присвячена антропологічній проблематиці у філософії Івана Ільїна. Як ключові структурні елементи образу людини, у Ільїна автор виділяє такі феномени, як духовність, любов, страждання. Аналізуються погляди філософа на суть духовності; природу, види й атрибутивні риси любові та страждання.

Ключові слова: Іван Ільїн, філософська антропологія, образ людини, релігійність, дух, духовність, любов, страждання.

V. Vershina. Image of person in philosophy Ivan Iljin

This article is dedicated to anthropological problem in philosophy of Ivan Iljin. As key structural elements of image of person in philosophy of Ivan Iljin the author distinguishes such phenomena, as spirituality, love, and suffering.

Spirituality in philosophy of Ivan Iljin has exceptionally religious essence and examined as the only veritable way of life of a person. Ideas about a spirit and spirituality of a person completely determine the ideas of philosopher about love and suffering. Iljin distinguishes love as the whole phenomenon which is characterized by the row of attributive aspects. In such aspect love comes forward as some basis of further modifications of love on two conditions: love ordinary, workaday, and love inspired. Presence of unspiritual love, love to the unworthy objects, which bear in itself an evil and create one, Iljin establishes, but estimates such love sharply negatively, only as a condition and possibility for awakening of love spiritual. However the author counts such approach a scheme and one – sided, eliminating all complications and contradictions of this phenomenon.

A category of suffering is third key structural elements of person's image in philosophy of I. Iljin. Suffering comes forward the source of the spiritual awakening of person and his further becoming as a "person". A hypothetical person in which a capacity absents for suffering is creature "anthropomorphous". Thus, in reflections about a man and suffering of Iljin in certain sense "faithful to itself" is an ethics maximalist, not acknowledging possible transitions and conventions. Image of person, is presented in philosophical anthropology of Iljin, is some artificial construction, rationalized chart of person, but on the essence in a great deal contradictory and deeply tragic. Veritable happiness is declared by Iljin as possibility, attainable due to a presence and overcoming of suffering, the spiritual transforming, in fact, is utopia for an earthly person.

Key words: Ivan Iljin, philosophical anthropology, image of person, religiousness, spirit, spirituality, love, suffering.

В. Вершина В. Образ человека в философии Ивана Ильина

Данная статья посвящена антропологической проблематике в философии Ивана Ильина. В качестве ключевых структурных элементов образа человека у Ильина автор выделяет такие феномены, как духовность, любовь, страдание. Анализируются взгляды философа на сущность духовности; природу, виды и атрибутивные черты любви и страдания.

Ключевые слова: Иван Ильин, философская антропология, образ человека, религиозность, дух, духовность, любовь, страдание.

Формування образу людини зумовлене соціокультурними особливостями епохи та формами громадської практики, що відповідно визначають домінування того або іншого образу, а також його варіативність у контексті культурно-історичної динаміки. Передусім, проблематичне саме поняття "людина", яке є базисним для безлічі областей знання. Але й досі це поняття не має інваріантного для усіх дисциплін змісту і, подібно до хамелеона, змінює своє семантичне забарвлення залежно від ракурсу розгляду [1]. Також дуже розпливчата і термінологічно не визначена категорія "образ людини", оскільки можна говорити про деякий "магістральний" образ у межах кожної історичної епохи, яка, своєю чергою, зумовлює різноманіття можливих інтерпретацій основної антропологічної парадигми.

Сьогодні в соціокультурній ситуації цивілізаційної й антропологічної кризи дуже популярна та затребувана філософська спадщина Срібного віку. Серед філософів цієї епохи ім'я Івана Ільїна займає особливе місце. Більшість авторів обґрунтовують масштабність, значущість, актуальність, глибину і пророчу прозорливість філософських шукань Ільїна. За глибиною і широтою діапазону наукових досліджень проводяться паралелі між творчістю Ільїна і титанами епохи Відродження. Сьогодні до філософії російського мислителя звертаються не лише представники вітчизняної культури й науки, що цілком закономірно, але також і зарубіжні дослідники. Цю проблематику розглядали Г. Аляєв, Н. Гаврюшин, А. Гулига, І. Євlampієв, А. Замалєєв, А. Іванова, В. Кувакін, Ю. Лисиця, В. Панфілов,

В. Слободчиков, І. Смірнов, Т. Суходуб, С. Хоружий, Е. Троїцький, Філіп Т. Грієр та ін. З середини 90-х рр. минулого століття різні аспекти філософії Ільїна активно розробляються як у російських, так і в українських дисертаційних дослідженнях. На тлі пріоритетного інтересу до Ільїна – інтерпретатора Гегеля, правознавця, державника й апологета "російської ідеї", актуальною темою для розгляду представляються саме антропологічні побудови філософа, зокрема, реконструкція образу людини, а також експлікація тих структурних елементів, що його кристалізують.

Світоглядним і методологічним фундаментом антропологічної концепції Івана Ільїна виступає його власна релігійність і розуміння ним релігійного почуття як основи усього життя людини. Релігія найреальніша в житті віруючого і релігійному досвіду належить головне значення та головне місце в душі людини. Суть релігійного досвіду полягає в зверненні до Бога; але саме звернення до Бога "робить людину духом" [3, с. 54]. Духовність виступає і як сутнісний елемент образу людини у філософії Ільїна. Вважаємо необхідним уточнення змісту, який вкладає Ільїн у категорії дух, духовність.

Дефініція духу визначається філософом через певні аспекти людської екзистенції. Приведемо тільки декілька визначень духу, які подає Ільїн:

1. Дух найголовніший у людині. Кожен із нас повинен знайти і ствердити в собі своє "найголовніше" – і ніхто інший замінити його в цьому утвердженні і знаходженні не може [3, с. 51].

2. Чоловік є дух, тобто нетілесна творча енергія зі своїми особливими цінностями і цілями, з особливими критеріями, з вищими життєвими формами і законами: це закони і форми духовної самостійності, свободи і самозвільнення, гідності і відповідальності, вдосконалення, очищення, богосиновства, любові, свободи і безсмертя [3, с. 411–412].

3. Дух є все те, що за умови "духовного прозріння" можна визначити через потребу священного і радість відповідного рангу; дар молитви; силу співаючого серця; житло совісті; родовище художнього смаку [3, с. 52].

4. Це сила, яка відкриває людині справжній, гідний Предмет для його любові, той Предмет, який сам по собі вищий за світ, але який таїться і в природі, і в речах, і в людях, і в людських відносинах і створеннях; яким варто жити, який варто любити і за який тому варто й померти [4, с. 75]. Для позначення духовної сили в людині Ільїн також визнає такі поняття, як "духовний смак", "чуття до досконалості", "бачення божественного", "боголюбивий розум", "очевидність".

5. Дух – це і сила особистого самоствердження в людині, але не в сенсі інстинкту і не в сенсі раціоналістичного "усвідомлення" станів свого тіла і своєї душі, а в сенсі правильного сприйняття своєї особової самосутності, в її гідності. Людина, що не усвідомила своєї гідності, не знайшла свого духу [3, с. 51].

6. Дух є дар вибору, переваги і самовизначення. Дар свободи зростає в процесі самозвільнення; він може і повинен стати сущим духовним мистецтвом; він може привести людину до повноти свободи – у Божестві [3, с. 59–60].

У своїх розмислах про духовне Ільїн дає досить великі й нечіткі дефініції та характеристики, які поширюються як на розуміння суті людини, її атрибутивних властивостей, так і на уявлення про людське призначення і сенс життя. Дух виступає і як початок людської істоти (її сутнісна особливість, але яку людина ще повинна набути), і як енергія, і як сила, що пробуджує, але і самостверджує людину в її гідності, а також дар свободи, можливість (і необхідність!) морального вибору. Духовність у Ільїна виступає єдиним способом справжнього буття людини, суть якої визначається діалектичною єдністю тіла, душі й духу. Духовний розвиток особистості зумовлює духовний розвиток соціально-політичної сфери. Вищий моральний принцип полягає у вимозі володіння повноцінним релігійним почуттям, повноцінною і предметною вірою, оскільки тільки релігійний досвід є основою усього цінного і значущого в людському житті [9].

Безпосередньо з уявленнями про духовність пов'язано розуміння Ільїним феномену любові. Невід'ємним структурним елементом образу людини є уявлення про любов, її сутність, інтенціональність, силу й дієвість. Проблематика любові незмінно привертає увагу філософа, який упродовж усього свого життя слідував переконанню в тому, що людина без любові жити не може. Детальний аналіз цього явища знаходимо в одній з найбільш дискусійних робіт Ільїна "Про опір злу силою" (1925 р.). Звернення до теми любові актуально для нього та пов'язано з критикою толстовства й обґрунтуванням власної філософської позиції, оскільки самий опір злу виникає з натхненної любові, нею здійснюється, їй служить, до неї веде, її насаджує, ростить і зміцнює [3, с. 74].

У розумінні сутності любові у Ільїна, передусім, можна виділити любов як деякий цілісний феномен, фундаментальне почуття, на основі якого можлива подальша диференціація на два об'єктивно наявних стани: любов, що є сама по собі, незалежно від духу, його предмета, мети і завдань, і любов натхненна. У цілому для любові характерні відкритість душі, потяг і сила, прийняття, співчуття, розчулений спів з глибини, здатність до єднання й отождолення з коханим, творчість. Але тут Ільїн деталізує можливі прояви атрибутів любові. Так, сила може розтрачуватися даремно в боротьбі за помилкові цілі; душа, розкрита для любові, безпорадна і тому відкрита для проникнення того, що може виявитися негідним любові; "розчулений спів" може бути викликаний насолодою гріха. У контексті предметної спрямованості любові Ільїн також ставить питання і про те, хто (що) заслуговує або ж не заслуговує

на співчуття, про проблему єднання і ототожнення із злом, яке виснажує цю здатність і перекручує благодатність любові. Таким чином, названі атрибутивні характеристики любові, на перший погляд, мають конотативний сенс і відбивають піднесеність, благородство, навіть святість любові як такої, але, з точки зору Ільїна, за своєю суттю, є нейтральними і детерміновані інтенціональністю (предметністю) самої любові. Як така любов є “спрага і голод”, але тамування і насичення “не передбачають самі по собі ні якості питва, ні достоїнства їжі” [4, с. 74].

Як вже було сказано, Ільїн розрізняє два стани любові. Перший вид любові є початком сліпої пристрасті, інший є любов натхнення. Або любов інстинкту, або любов духу. Чітко розмежувавши любов бездуховну й натхненну, Ільїн виділяє ознаки-антиподи. Перша поєднує в собі силу потягу та духовну безпорадність, закономірність інстинкту й духовну випадковість, біологічну безпомилковість і духовну нерозбірливість. Така любов сліпа, упереджена, своєкорислива, пробирається навпомацки, переслідує тільки насолоду, але при цьому виснажується, чадить і гасне, є процесом вмирання. Іншими словами, це любов без духу, що безпредметна і “не бачить”. Друга, любов натхненна, є безумовним ідеалом для Ільїна. Відповідно, вона – “істинний”, “справжній” стан любові, саме їй присвячені практично усі роздуми мислителя. Така любов здійснює політ, служить, будує, є горіння і пожвавлення життя. Любов духовну Ільїн називає першим і найглибшим джерелом духовного досвіду, його основним і необхідним “органом”. Для людини, що любить, є один зміст, довкола якого вона збирається і концентрується (чи то людина, колекція картин, музика, або гори), душа того, що любить, починає “розжарюватися і горіти”. Ільїн апелює до Платона, повторюючи його думку про душевне багатство і душевну бідність, які дає людині любов. Незважаючи на усі страждання і переживання, той, що любить, багатий духовно, а значить, підкреслює Ільїн, любов завжди є радість [5, с. 154].

Труднощі людського існування Ільїн вбачає в тому, що два стани любові порівняно рідко поєднуються. Водночас Ільїн частково суперечить своїй власній безкомпромісності в характеристиках станів любові, оскільки зазначає: два види любові зовсім не ворожі і не протилежні. Щобільше, в одній з останніх робіт “Шлях до очевидності” Ільїна знаходимо прагнення до примирення обох станів любові, обґрунтування їх взаємної детермінованості й необхідності: Дух є вище єство інстинкту, а інстинкт є елементарна, але обмежено-доцільна сила самого духу [6, с. 311].

Третім структурним елементом образу людини у філософії Ільїна вважаємо категорію страждання, яка трапляється вже в ранніх роботах мислителя, але найбільше уваги приділено стражданню в текстах пізнього періоду – “Співаюче серце. Книга тихих споглядань” і “Аксіоми релігійного досвіду”. Ільїн вказує, що ще в безхмарному дитинстві виникають інтуїції страждання, припущення про те, що світ повний страждань. Ці припущення перетворюються на знання у міру дорослішання, становлення людини. Понад усе схильні до страждання витончені люди.

Ільїн переконаний, що будь-яке страждання без винятку має деякий вищий сенс. Почуття полегшення людині може принести усвідомлення страждань всього світу: відкрий своє серце і ти побачиш страждання всесвіту. Як дитя природи і член світового організму, людина страждає разом зі “всякою земною твар’ю” (тут погляди Ільїна чимось нагадують буддизм). Говорячи про розділеність людського страждання зі всім світом, водночас Ільїн підкреслює те, що людське, “наше” страждання виникає з властивого людям способу життя, даного і незмінного. У характеристиці страждання, як і у визначенні суті людини, у Ільїна звучить трагізм і навіть приреченість. Саме у стражданнях, яких неможливо уникнути, Ільїн вбачає “нашу долю”, “закон існування, загальний спосіб життя, що володіє усією земною твар’ю, що немає буття без страждання, що всяке земне створіння по самому єству своєму покликане страждати і приречено на скорботу” [7].

Водночас Ільїн називає страждання “даром”, оскільки саме страждання будить людський дух і є чинником створення людини, фундаментом духовної диференціації, будь-якого вдосконалення і відбору кращого. Згідно з Ільїним, істинні любов, щастя і свобода переплетені з переживанням страждання. “Той, хто хоче навчитися свободі, той повинен здолати страждання” [7]. Можна навіть зазначити, що Ільїн переживає почуття захвату перед стражданням: страждання є не прокляття, а благословення; у ньому прихований деякий духовний заряд, початок нових досягнень – деяке багатство, що бореться за своє здійснення. Цитуючи слова Гегеля про те, що усе велике на землі створено пристрастю, Ільїн називає страждання джерелом усього, великого і малого, сіллу життя, чию силу необхідно нескінченно підтримувати. Для позначення суті і функції страждання Ільїн використовує безліч метафор: стрімка сила життя; головне джерело людської творчості; тонкий і гострозорий учитель міри; вірний вартовий і мудрий радник; суворий заклик до облагородження і вдосконалення; ангел-хранитель, що захищає людину від вульгарності і від зниження [7].

Страждання є головним джерелом людської діяльності, різні види страждання викликають різну інтенціональну спрямованість людини. Фізичні страждання (голод і спрага) спонукають до праці. Душевно-духовні страждання породжують тяжіння до досконалості, потребу боротьби із злом, в цілому сприяють роботі духу. Людина приречена на страждання, але людина, позбавлена здатності страждати, також приречена.

Будь-яке страждання має вищий духовний сенс. Свобода також розуміється Ільїним через страждання: тільки вільна воля людини здатна усвідомити сенс страждання, здійснити перетворення людини через вільну молитву й любов. Невирішеною у цьому контексті для самого філософа залишається лише доля людини, що страждає: чи досягне вона очищення і гармонії в справжньому земному житті, або ж ці дари дадуться їй через втрату її земного тілесного вигляду.

У філософському дискурсі неодноразово формулювалися визначення людини через категорію амбівалентності. Людина характеризується як істота спочатку подвійна, суперечлива, причому аспекти протистояння можуть бути різними: тілесність і духовність, добро і зло, індивідуальність і соціальність, конечність і туга по нескінченному, духовна сила і тілесна слабкість і тому подібне. У Ільїна також зустрічаємо подібне трактування. Людина самостійна і безпорадна. Будучи вільним духом, людина підпорядкована усім необхідностям природи і обмежена усіма неможливістю єства. Відособленість, внутрішня замкнутість, самотність кожної індивідуальної душі і її залежність від сліпої волі безлічі інших людей. Велика узагальнювальна сила свідомості, що розкриває духовні горизонти і що охоплює світи, замурована в стінах свого тіла і залежить від тілесної організації та потреб. Щастя і страждання протистоять один одному в рамках бінарної опозиції, але в одночас складають смислову єдність – щастя людини в страдданні, мистецтві усвідомити сенс страждання і прожити страждання.

У багатьох дослідницьких роботах простежуються спроби ідеалізувати антропологічні представлення Ільїна, показати об'єктивність і безсторонність не лише його філософських ув'язнень, але і методологічну значущість педагогічних повчань у контексті проблеми людини. Так, Д. Честнейшина вважає, що Ільїн відмовлявся від одновимірного бачення людини, спробував уникнути редукції людини до якої-небудь окремої форми її прояву, прагнучи осмислити людину в усіх аспектах її життєдіяльності [10]. На думку В. Панфілова, віруючі російські мислителі, орієнтуючись на Божественне одкровення, благодать і на віруючого читача, все ж розуміли, що шляхи отримання духовності можуть бути різними – науковим, художнім, буденним, політичним, а не тільки релігійним [8, с. 26]. Такі судження є дискусійними, оскільки Ільїн справді розглядає людину крізь призму її природи, соціальності, розумності, як істоту державну, правову, витік і результат національної культури. Але саме початок духу, духовність Ільїн вважає тим детермінуючим чинником, який конститує сутність людини. Разом з тим мислитель неодноразово підкреслював саме релігійний початок життя, отримання істинності через любов до Бога, а потім до людини. Філософську антропологію Ільїна представляється можливим сформулювати через максимум "людина – це дух, витоком становлення якої є любов до Бога". Любов грає ключову роль в інтерпретації Ільїним шляху становлення людини (Ільїна часто характеризують як російського попередника екзистенціалізму, і навіть Гегель, на думку І. Євлампієва, у філософа виявляється "екзистенціалістом" навіть більшим, ніж сам Кьєркегор [2, с. 36]).

Таким чином, образ людини, представлений у філософських роботах Івана Ільїна, кристалізують три ключові структурні елементи: духовність, любов, страждання. Духовність у Ільїна має виключно релігійну сутність і розглядається як єдиний істинний спосіб буття людини. Уявлення про дух і духовність людини цілком детермінують уявлення філософа про любов і страждання. Ільїн виділяє любов як цілісний феномен, який характеризується рядом атрибутивних рис. У такому аспекті любов виступає як деяка основа подальших видозмін любові на два стани: любов звичайну, буденну, і любов натхненну. Наявність бездуховної любові, любові до негідних об'єктів, що несуть у собі і творять зло, Ільїн констатує, але оцінює таку любов різко негативно, тільки як умову і можливість для пробудження любові духовної. Такий підхід все ж представляється дещо схемним і одностороннім, таким, що не охоплює усіх складнощів і суперечностей цього феномену. Категорія страждання є третьою ключовою структурних елементів образу людини у філософії І. Ільїна. Страждання виступає джерелом духовного пробудження людини і його подальшого становлення як "людини". Гіпотетична людина, у якій відсутня здатність до страждання, є істота "людиноподібна". Таким чином, у роздумах про людину Ільїн в певному значенні "вірний собі" – етичний максималіст, що не визнає можливих переходів і умовностей. Образ людини, представлений у філософській антропології Ільїна, є деяка штучна конструкція, раціональна схема людини, але за своєю суттю багато в чому суперечлива і глибоко трагічна. Істинне щастя, що декларується Ільїним як можливість, що її може досягнути людина через наявність і подолання страждання, духовне перетворення, по суті, є утопією для земної людини.

Література:

1. Григорьева Н. Я. Эволюция философской антропологии в 1920–1950-х гг.: радикализация образа человека: автореф. дис. д. филос.н.: 09.00.03. – М., 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/evolyutsiya-filosofskoi-antropologii-v-1920-1950-kh-gg-radikalizatsiya-obraza-cheloveka#ixzz2LU66ave5> (05.04.2013).
2. Евлампиев И. И. От религиозного экзистенциализма к философии православия: достижения и неудачи Ивана Ильина // Ильин: pro et contra. Личность и творчество Ивана Ильина в воспоминаниях, документах и оценках русских мыслителей и исследователей. Антология. – СПб. : Издательство Русского Христианского Гуманитарного Института, 2004. – С. 7–64.

3. Ильин И. Аксиомы религиозного опыта: Исследования. – Т. 1–2. – М.: ООО Рарогъ, 1993. – 448 с.
4. Ильин И. О сопротивлении злу силою / Ильин И. А. // Путь к очевидности. – М. : Республика, 1993. – С. 6–132.
5. Ильин И. А. Путь духовного обновления / Ильин И. А. // Путь к очевидности. – М. : Республика, 1993. – С. 134–288.
6. Ильин И. А. Путь к очевидности / Ильин И. А. // Путь к очевидности. – М. : Республика, 1993. – С. 290–403.
7. Ильин И. А. Поющее сердце. Книга тихих созерцаний [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.ru/read/ilin_ivan/poyushchee_serdtsse_kniga_tihih_sozertsaniy.html#81920 (15.05.2013).
8. Панфилов В. А. Духовное творчество как феноменальное основание метафизики гуманитарных знаний и философии науки: монография. – Днепропетровск: “Инновация, 2010. – 136 с.
9. Станкевич А. Р. Нравственные принципы и проблема становления личности в философии И. А. Ильина: автореф. дис. ... канд. филос. н.: 09.00.03. – СПб., 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/nravstvennye-printsipy-i-problema-stanovleniya-lichnosti-v-filosofii-ia-ilina#ixzz2L4DIr8Dl> (18.04.2013).
10. Честнейшина Д. А. Социально-философская антропология И. А. Ильина: автореф. дис. ... канд. филос. н.: 09.00.11. – Архангельск, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sotsialno-filosofskaya-antropologiya-ia-ilina#ixzz2L57OvBSi> (26.03.2013).

Рекомендовано до друку рішенням кафедри філософії факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара від 26 червня 2013 р., протокол № 19